

Marko MATOLIĆ, BA

Muzej Franjevačkog samostana Tolisa „Vrata Bosne“

E-mail: sarhosmrakan@gmail.com

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94(497.6)"1994" (093)

355.4:356/358(497.6 Posavina)"1994"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2022.5.8.302>

BORAVAK 18. HRVATSKE NOU BRIGADE U POSAVINI U VELJAČI I OŽUJKU 1944. GODINE S POSEBNIM OSVRTOM NA NJEZINO DJELOVANJE NA PODRUČJU DANAŠNJIH OPĆINA ORAŠJE I DOMALJEVAC-ŠAMAC

Apstrakt: *Osjetno desetkovana u borbama koje su je zadesile koncem 1943. i početkom 1944. godine, 18. hrvatska NOU brigada se nakon kraće konsolidacije u Semberiji uputila u Posavinu, kako bi među tamošnjim, pretežno hrvatskim stanovništvom, vršila promidžbu komunističke, antifašističke borbe, i pokušala ga pridobiti za pristupanje u njezine redove. Istovremeno, na vojnom planu, Brigada je trebala pripomoći tamo već postojećim partizanskim jedinicama 16. muslimanske brigade i Posavskog-trebavskog partizanskog odreda u eliminaciji neprijateljskih skupina. U to vrijeme u hrvatskim selima bosanske Posavine već su postojale dobro organizirane seoske straže sačinjene od lokalnih ustaša i bivših domobrana, dok su u srpskim selima već tri godine ordinirali lokalni četnici, i ove dvije naoružane skupine imale su uglavnom korektan međusobni odnos. Kratkotrajni boravak 18. hrvatske NOU brigade stoga nije polučio pretjerani uspjeh niti u jednom od dva spomenuta plana, pa se zato njen boravak u bosanskoj Posavini u socijalističkoj historiografiji svodi tek na par rečenica. Ipak, kratkotrajni boravak 18. hrvatske brigade u Posavini nije bio bez događaja. Brigada je prvo, 4. ožujka 1944. godine, ušla u selo Domaljevac, gdje su njeni pripadnici opustošili župni ured lokalnog župnika, inače gorljivog pobornika ustaškog pokreta, Ante Tepeluka. Pred okupljenim seljacima Bogomir Brajković održao je govor koji nije urodio naročitim plodom. Brajković je isti govor održao i u selu Matiči nekoliko dana kasnije, 13. ožujka iste godine, ali ni tamo nije uspio pobuditi veće zanimanje lokalnog stanovništva. Komunisti unutar brigade pokušavali su se lokalnom hrvatskom stanovništvu predstaviti kao neka vrsta nastavljača prijeratne politike Hrvatske seljačke stranke, čiji su pojedinci, poput spomenutog Brajkovića, doista i bili članovi. Hrvatsko stanovništvo u Posavini je, zbog prijašnjih iskustava borbe protiv partizana već prilično dobro organiziralo svoje seoske straže, pa su borbe koje su nastale sredinom ožujka*

bile žestoke i za partizansku brigadu pogubne. U vojnim akcijama poginulo je najmanje devet partizana, dok ih je oko 14 bilo ranjeno. Partizani su nakratko uspjevali zauzeti pojedina sela, održati neki promidžbeni govor, ali zbog velike nesigurnosti nakon toga se povući prema jugu. Prilikom napada brigade na Orašje, partizanima su se pridružili pojedini lokalni stanovnici, Bošnjaci, što će biti početak animoziteta između Bošnjaka i Hrvata na ovim prostorima koji će kulminirati u ožujku 1945. godine, ali i ostvarenja veza koje će se iskoristiti u nadolazećim vremenima kada će u narodnooslobodilačke jedinice prijeći veliki broj pripadnika zelenog kadra i SS-ovaca. U jednoj vojnoj akciji brigada je zarobila pet lokalnih legionara te ih osudila na smrt. Kazna je izvršena nad trojicom, dok su dvojica uspjela pobjeći. Brigada je imala i nekoliko vatrenih okršaja s četničkim jedinicama u Posavini, koji su bili promjenjive sreće po njih. U jednom napadu uspjeli su u selu Batkuši uništiti jedan manji četnički štab i likvidirati lokalnog vođu Ignjata Bijelića. U drugom, pak, okršaju, koji se desio u selu Blaževac, četnici Pavla Gajića nanijeli su brigadi težak poraz. Osamnaesta hrvatska brigada povukla se iz Posavine kada se u ovim krajevima pojavila njemačka 13. SS divizija. Cilj ovog rada je, na osnovi raspoloživih povijesnih izvora i historiografske i memoarske literature, detaljnije prikazati boravak ove Brigade u Posavini, s posebnim osvrtom na njezino djelovanje na području današnjih općina Orašje i Domaljevac-Šamac, odnosno istočni dio Županije Posavske.

Ključne riječi: 18. hrvatska istočnobosanska NOU brigada, bosanska Posavina, Orašje, Domaljevac, 1944. godina.

THE STAY OF THE 18TH CROATIAN NOU BRIGADE IN POSAVINA IN FEBRUARY AND MARCH 1944 WITH SPECIAL REFERENCE TO ITS ACTIVITIES IN THE AREA OF THE PRESENT MUNICIPALITIES OF ORAŠJE AND DOMALJEVAC-ŠAMAC

Abstract: *Significantly decimated in the battles that befell it at the end of 1943 and the beginning of 1944, the 18th Croatian NOU Brigade, after a short consolidation in Semberija, went to Posavina, in order to promote the communist, anti-fascist struggle among the predominantly Croatian population there, and tried to win him over to join her ranks. At the same time, on the military front, the Brigade was supposed to assist the already existing partisan units of the 16th Muslim Brigade and the Posavina-Trebavian partisan detachment in eliminating enemy groups. At that time, there were already well-organized village guards made up of local Ustasha and former home guards in the Croatian villages of Bosnian Posavina, while in the Serbian villages local Chetniks had already been in command for three years, and these two armed groups had a generally correct relationship with each other. The short-term stay of the 18th Croatian NOU Brigade was therefore not overly successful in*

either of the two mentioned plans, which is why its stay in Bosnian Posavina is reduced to just a few sentences in socialist historiography. Nevertheless, the short stay of the 18th Croatian Brigade in Posavina was not without events. First, on March 4, 1944, the brigade entered the village of Domaljevac, where its members ravaged the parish office of the local pastor, otherwise an ardent supporter of the Ustasha movement, Ante Tepeluk. Bogomir Brajković gave a speech in front of the gathered peasants, which did not bear much fruit. Brajković gave the same speech in the village of Matiči a few days later, on March 13 of the same year, but he did not succeed in arousing the interest of the local population there either. The communists within the brigade tried to present themselves to the local Croatian population as a kind of continuation of the pre-war politics of the Croatian Peasant Party, of which individuals, such as the aforementioned Brajković, were indeed members. The Croatian population in Posavina, due to previous experiences fighting against the partisans, had already organized their village guards quite well, so the fighting that took place in mid-March was fierce and disastrous for the partisan brigade. At least nine partisans were killed in the military actions, while around 14 were wounded. The partisans briefly managed to occupy some villages, hold some propaganda speech, but due to the great insecurity, they retreated to the south after that. During the brigade's attack on Orašje, the partisans were joined by some local inhabitants, Bosniaks, which will be the beginning of animosity between Bosniaks and Croats in this area that will culminate in March 1945, but also the creation of connections that will be used in the coming times when a large number of members of the green cadre and members of the SS transferred to the national liberation units. In one military operation, the brigade captured five local legionnaires and sentenced them to death. The sentence was carried out on three, while two managed to escape. The brigade also had several firefights with Chetnik units in Posavina, which were of varying fortunes for them. In one attack, they managed to destroy a small Chetnik headquarters in the village of Batkuši and liquidate the local leader Ignjat Bijelić. In the second skirmish, which took place in the village of Blaževac, Pavle Gajić's Chetniks inflicted a heavy defeat on the brigade. The 18th Croatian Brigade withdrew from Posavina when the German 13th SS Division appeared in these areas. The aim of this work is, on the basis of available historical sources and historiographical and memoir literature, to show in detail the stay of this Brigade in Posavina, with special reference to its activities in the area of today's municipalities of Orašje and Domaljevac-Šamac, that is, the eastern part of Posavina County.

Key words: 18th Croatian East Bosnian NOU Brigade, Bosnian Posavina, Orašje, Domaljevac, 1944.

Osamnaesta hrvatska brigada od osnutka do dolaska u bosansku Posavinu

Osamnaesta hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada osnovana je 10. listopada 1943. godine i prvo postrojavanje doživjela u selu Husino kraj Tuzle.¹ Ubrzo po osnutku, brigada se našla usred njemačkih vojnih operacija *Kugelblitz* i *Schneesturm*, u starijoj historiografiji poznatih pod nazivom Šesta neprijateljska ofanziva. Po naređenju Štaba 3. korpusa, kojemu je pripadala, Brigada je iz tuzlanskog bazena, gdje je ordinirala, povučena prvo na područje Birča a potom u Semberiju. Što pogibijom boraca, što osipanjem, brigada je iz ovih vojnih operacija izašla umanjena gotovo za trećinu svoga ljudstva. Od tri bataljona i oko 600 boraca, koliko je imala pri osnutku, Brigada je u Semberiji brojala oko 400 boraca i dva bataljona i „zato je u narednom periodu Štab Brigade morao posvetiti posebnu pažnju daljoj popuni i sređivanju svojih jedinica. [...] Međutim, popuna njenih jedinica nije dala očekivane rezultate. Zato je Brigada orijentisana prema Posavini, računajući da će se na tom prostoru brže popuniti i organizaciono srediti.“² U Posavini je Brigada provela oko mjesec dana: od sredine veljače do sredine ožujka 1944. godine, kada su ih jedinice 13. SS Handžar divizije potisnule dublje u Bosnu.³

Dolazak 18. hrvatske brigade u Posavinu i njezino političko djelovanje

U Posavini je 18. hrvatska brigada stigla sredinom veljače 1944. godine. Njen zadatak je, osim vojnog djelovanja, bio i privući hrvatsko stanovništvo na stranu narodnooslobodilačke borbe.⁴ U svim selima u koja su dolazili, partizani su organizirali javne govore. Jedan takav govor održan je u Domaljevcu, 4. ožujka 1944. godine, a njegov učesnik ga ovako opisuje:

¹ Detaljnije o ustroju i zapovjednom kadru brigade u: Grupa autora (ur. Dževad Pašić), *18. hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Univerzal, Tuzla 1988. passim. (dalje: G. autora, *18. hrvatska*).

² Bego Omerčević, *Borbeni put 18. hrvatske brigade*, u: *18. hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Univerzal, Tuzla 1988, 87, 93. (dalje: B. Omerčević, *Borbeni put*).

³ B. Omerčević, *Borbeni put*, 93, 100.

⁴ „[...] sredinom februara 1944. godine, stigla je u Posavinu, u kojoj je postojala povoljna politička situacija, i naša 18. hrvatska istočnobosanska NOU brigada. Pošto je u šestoj neprijateljskoj ofanzivi ona bila prorijeđena [...] trebalo je popuniti njene redove na ovom prostoru [...]. Uporedo s tim [...] trebalo je likvidirati postojeće neprijateljske, u prvom redu dijelove kvislinških jedinica [...]. Popunu je trebalo vršiti, prije svega, iz hrvatskih sela čime bi se doprinijelo širem uključivanju stanovništva hrvatske nacionalnosti u NOB-u [...]. Fikret Ibrić, *Trebavska i vučjačka Posavina i njena 18. brigada*, u: *18. hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Univerzal, Tuzla 1988, 352. Uporedi i: B. Omerčević, *Borbeni put*, 93-94; Esad Tihić, *Posavsko-trebavski NOP odred*, *Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije*, knjiga 248, Monografije jedinica NOV i PO Jugoslavije, knjiga 73, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1983, 155. (dalje: E. Tihić, *Posavsko-trebavski NOP odred*).

Poslije podne smo sakupili seljane – uglavnom muškarce – u seosku školu. Nastojao sam da im protumačim sadržaj naše borbe. Osjećao sam da im, potpuno neupućenim, možemo na jednom ovakvom sastanku sve reći što bi trebalo. Ipak, ovaj sastanak, pa i sam kratki boravak Brigade u njihovom selu, razgovor sa borcima koje su pozivali u kuće, saznanje da ima i hrvatskih jedinica među bosanskim partizanima – sve je to povoljno na njih djelovalo. Stariji ljudi su naročito pažljivo slušali dok im se govorilo o borbi hrvatskih seljaka za pravednijim životom u bivšoj Jugoslaviji, o tome da je naša današnja borba nastavak te borbe i da će se uskoro ostvariti vjekovne težnje potlačenih ljudi. Već se spustilo veče kad smo napustili Domaljevac. Vraćali smo se istim putem pokraj Save. Snijeg je padao, oštar hladan vjetar je duvao.⁵

Isti učesnik održao je nekoliko dana kasnije, 13. ožujka, govor i u Matićima:

Bilo je već svanulo kad smo došli u hrvatsko selo Matići. Oko 11 sati seljani su se okupili u školi. Koliko smo u razgovoru s ljudima mogli saznati, ovo se selo tokom rata dosada dobro držalo, nisu nikome zla činili. Međutim, prestrašeni su. Kratak boravak partizana, naši razgovori s njima, teško da će mnogo uticati da tog straha nestane. Nadam se, ipak, da će razmišljati o onome što su danas čuli i vidjeli.⁶

Borbe 18. hrvatske brigade s četnicima u Posavini

U vojnom pogledu, 18. hrvatska brigada trebala je pomoći 16. muslimanskoj i Posavsko-trebavskom odredu eliminirati neprijateljske skupine na ovom području, naročito četnike koji su tada već bili u rasulu. Skupina od oko 160 četnika, bježeći pred partizanima prešla je 22. veljače Savu u Orašju i predala se vojnoj komandi u Županji.⁷ Jedna manja skupina četnika bila je zarobljena u Batkuši. Njihov štab u tom selu je uništen a zapovjednik Ignjat Bijelić likvidiran.⁸ Međutim, najmnogobrojnija i najopasnija četnička skupina, ona koju je predvodio Pavle Gajić, uspješno je izmicala partizanima, te ih napadala iznenadnim noćnim prepadima, poput onoga u Blaževcu, koji je

⁵ Bogomir Brajković, U Posavini i centralnoj Bosni sa 18. hrvatskom brigadom, u: *18. hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Univerzal, Tuzla 1988, 359. (dalje: B. Brajković, *U Posavini*).

⁶ B. Brajković, *U Posavini i centralnoj Bosni*, 363.

⁷ *Ljetopis franjevačkog samostana i župe Tolise, kKnjiga 2, od god. 1944*, rukopis, 5. (dalje: *Ljetopis*).

⁸ E. Tihić, *Posavsko-trebavski NOP odred*, 156.

izveden u noći između 7. i 8. travnja, i u kojem su partizani pretrpjeli znatne gubitke.⁹

Pređašnji napadi partizanskih postrojbi na hrvatska sela u bosanskoj Posavini

S druge strane, hrvatska sela u okolici Orašja bila su u tom trenutku već prilično organizirana za obranu od partizanskih napada, jer su od početka godine već doživjela nekoliko prepada. Primjerice, 30. siječnja 1944. godine, 3. vojvođanska brigada je, nakon što je rastjerala četnike u Gornjem i Donjem Žabaru, nastavila napredovanje prema Orašju i već u noći istog dana ušla u njega i okolna sela. Tom prilikom partizani su upadali u kuće mještanima i tražili da im se preda oružje, municija, odjeća, obuća i hrana pa je ponešto od toga oduzeto i silom. Opljačkani su svi seoski dućani a naročito je puno pljačke bilo Orašju, Donjoj Mahali i Ugljari, odakle su odvezli plijen natovaren u 46 zaprežnih kola.¹⁰ Poznatom mjesnom trgovcu Iliji Živkoviću partizani su tom prilikom oduzeli svinje, pekmez, rakiju i automobil.¹¹ Oko 60 partizana utaborilo se pred toliškim franjevačkim samostanom oko kojega su postavili jaku stražu. U jutro sljedećeg dana, oko 6 sati, tri naoružana partizana ušli su i u samostan s istim zahtjevom, da im se preda oružje, odjeća i hrana. U tom trenutku gvardijan nije bio nazočan, pa im je župni vikar rekao kako samostan nema nikakvog oružja a da je odjeća i obuća koju posjeduju uglavnom stara i neće im biti od veće pomoći, te da se vrate kasnije ako žele razgovarati s gvardijanom. Partizani su se zadržali tu još neko vrijeme, iznoseći svoj politički program, a potom su otišli. Oko 10 sati pojavio se njihov zapovjednik i tražio da mu se predaju samostanski konji i kola, međutim kada je vidio u kakvom su ovi jadnom stanju, otišao je bez njih. Oko podne partizani su se povukli prema Porebricama gdje im se nalazio štab brigade.¹²

Dne 4. veljače, baš kada je počeo padati prvi snijeg te godine,¹³ obrazovan je sjedinjenjem Posavskog i Trebavskog NOP odreda jedinstveni Posavsko-trebavski NOP odred, kojemu je za zapovjednika postavljen Nikola

⁹ Vicko Katić, Slobodan Pavičević, u: *18. hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Univerzal, Tuzla 1988, 348. (dalje: V. Katić, *Slobodan Pavičević*); B. Brajković, *U Posavini*, 366.

¹⁰ *Ljetopis*, 2-3.

¹¹ Arhiv Franjevačkog samostana Tolisa (dalje: *AFST*), Bilješke fra Petra Evića, bilješka od 21. svibnja 1956. godine.

¹² *Ljetopis*, 2-3; , E. Tihčić, *Posavsko-trebavski NOP odred*, 151; *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV (Bosna i Hercegovina), knj. 21, dok. 141, 473-479; *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV (Bosna i Hercegovina), knj. 22, dok. 5, 36-42; *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV (Bosna i Hercegovina), knj. 22, dok. 154, 557-570.

¹³ *Ljetopis*, 3.

Simić Učo.¹⁴ Prvi zadatak koji su dobili bio je da zajedno sa 16. muslimanskom brigadom napadnu četnike Pavla Gajića, čija se glavnina nalazila u selima Donji i Gornji Žabar. Napad je izveden u noći između 8. i 9. veljače ali četnici, obaviješteni o pokretu brigade i odreda, opet su umakli u Brčko i prekosavske krajeve. Ipak, partizanske su snage uspjele u ovoj akciji zarobiti oko 25 četnika.¹⁵ Pri bijegu, skupina od oko 300 naoružanih četnika prošla je i kroz hrvatsku Tolisu i pri tom pozivala mještane da im se pridruže u borbi protiv partizana, ali im se nitko nije odazvao, plašeći se da je u pitanju neka njihova varka.¹⁶ Nedugo potom, 9. veljače, u sela i u Orašje upale su partizanske jedinice Posavsko-trebavskog odreda i ponovno orobili nekoliko trgovačkih radnji i odnijeli mnoštvo robe.¹⁷ Nakon toga partizanske jedinice povukle su se u Donji Žabar i Obudovac gdje je do daljnjeg trebao ostati stacioniran Posavsko-trebavski odred.¹⁸ Odavde su se u zoru 12. veljače otputili pred župni stan u Boku, zaplijenili nešto robe, a župnika i još dvije osobe priveli u štab u Obudovac gdje su ih ispitivali do 22 sata, a nakon toga ih otpustili da se bos i po snijegu vrate kući jer su im konji, kola, odjeća i obuća bili oduzeti.¹⁹ Tu noć padao je snijeg popraćen jakim vjetrom.²⁰

Tri dana kasnije, 15. veljače, osvanuše partizani opet u hrvatskim selima srednje Posavine. Oko 6 sati ujutro skupljali su se pred toliškim samostanom²¹ nakon čega su napali na selo Matiče gdje su razoružali seosku legiju, te im uz oružje oduzeli i odjeću, obuću, dosta živežnih namirnica i jednog dobrog konja. U Donjoj Mahali provalili su u zgradu općinskog poglavarstva i demolirali je, a orobili su i sve dućane pa čak i zadružni. Izgleda da je ovaj upad preduzeo neki odred 16. muslimanske brigade kojim je zapovijedao Ibrahim Doglodović, bivši učitelj u osnovnoj školi u Ugljari.²² Oko

¹⁴ E. Tihčić, *Posavsko-trebavski NOP odred*, 152; Milan Lj. Borojević, *Ogledalo pamćenja i zahvalnosti*, Opštinski odbor SUBNOR-a RS Šamac i Srpski kulturni centar Modriča, Šamac 2006, 64. (dalje: M. Borojević, *Ogledalo pamćenja*).

¹⁵ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV (Bosna i Hercegovina), knj. 22, dok. 44, 198-202. Tihčić navodi oko 100 zarobljenih četnika. E. Tihčić, *Posavsko-trebavski NOP odred*, 154.

¹⁶ *Ljetopis*, 4.

¹⁷ *Ljetopis*, 3; M. Borojević, *Ogledalo pamćenja*, 65.

¹⁸ E. Tihčić, *Posavsko-trebavski NOP odred*, 154.

¹⁹ *Ljetopis*, 4.

²⁰ *Isto*, 4.

²¹ AFST, Dopis Ravnateljstva Franjevačkog samostana u Tolisi Franjevačkom Provincijalatu Bosne Srebrene od 15. veljače 1944. godine, broj 235./1944.

²² Ibrahim Doglodović, rodom iz Žepča, bio je zapovjednik gradačačke legije ali pritajeni suradnik partizana. On je bio članom Partije već od svibnja 1943. godine iako je u srpnju još uvijek obnašao dužnost legionarskog zapovjednika. Uporedi: Edhem Čamo, Gradačac i njegova okolina u Narodnooslobodilačkoj borbi, u: *Istočna Bosna u NOB-u 1941-1945. – Sjećanja učesnika*, knjiga 2, Ratna prošlost naših naroda, knjiga 124, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1971, 79; Esad Tihčić, *Gradačac od 1941. do 1945.*, Javna biblioteka „Alija Isaković“ i Općina Gradačac, Gradačac 2008. (dalje: E. Tihčić, *Gradačac*), 49, 60. Nakon osnivanja Posavskog NOP odreda u rujnu 1943. god. Doglodović je postavljen za njegovog zamjenika komandanta. Nikola Simić, Osnivanje i borbe Posavskog partizanskog odreda 1943, u: *Istočna Bosna u NOB-u 1941-*

9 sati ujutro, s velikim plijenom, partizani su napustili ova sela i otputili se cestom prema Obudovcu.²³ Partizani su istovremeno upadali i u Tramošnicu odakle je narod počeo bježati u sela uz obje obale Save. Dne 28. veljače u jutro pojavila se pred toliškim samostanom skupina od oko 200 izbjeglica iz Tramošnice, sačinjena uglavnom od dječaka i mladića koji su u strahu pobjegli od partizanske vojske.²⁴ Velika stradanja prošla su i katolička sela u ostalim posavskim župama. U Tišini je od partizana za prva tri mjeseca ove godine zapaljeno desetak kuća, petnaestak osoba je ubijeno a dosta naroda je pobjeglo preko Save. Partizani su u župnom stanu smjestili i neku svoju kancelariju. U Dubravama je također polupan i opljačkan župni stan.²⁵ Župniku u Špionici partizani su u rujnu iz dvorišta oduzeli tri svinje.²⁶

Dolazak 18. hrvatske brigade u Domaljevac 4. ožujka 1944. godine

Prvi kontakt s pripadnicima 18. hrvatske brigade stanovništvo hrvatskih sela u bosanskoj Posavini imali su 4. ožujka, kada su partizani upali u Domaljevac i opljačkali čitavo selo, uključujući i župnika fra Antu Tepeluka, kojemu su odnijeli sve što su našli u njegovom župnom stanu. Župnika nisu zatekli, a partizani su već tada znali „da je bio ustaški raspoložen i kao takav djelovao među vjernicima.“²⁷ Prilikom ovog upada partizani su ubili seljaka Đuru Perišića (rođen 1915. god).²⁸ Potom su krenuli prema Tolisi, ali ih je na Gvozdenoj ćupriji dočekala seoska legija i odbila njihov napad.²⁹

1945. – *Sjećanja učesnika*, knjiga 2, Ratna prošlost naših naroda, knjiga 124, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1971, 469; Uporedi i: E. Tihić, *Posavsko-trebavski NOP odred*, 365; Ivo Lukačević, *Put paklenog života, Bosanska Posavina od 1928-1954. - povijesni roman*, Grafolade & 77x7 d.o.o, Ugljara, bez godine izdanja, 179. (dalje: I. Lukačević, *Put paklenog života*).

²³ *Ljetopis*, 4. Lukačević ove partizanske upade smješta na početak jeseni 1943. godine, mada je iz njegovih opisa jasno da je u stvari riječ o ovim događajima s proljeća 1944. godine. Uporedi: I. Lukačević, *Put paklenog života*, 182-183.

²⁴ *Ljetopis*, 5.

²⁵ *Isto*, 6.

²⁶ *Isto*, 14.

²⁷ *Ljetopis*, 5; B. Brajković, *U Posavini*, 359.

²⁸ Matica umrlih župe Domaljevac (dalje: MUŽD), knjiga V: 1929-1944, rbr. 48/1944.

²⁹ *Ljetopis*, 5. Ova bitka, koja je bila živa u sjećanju Posavaca, i o kojoj sam čuo nekoliko puta govoriti, potpuno je izbačena iz komunističke literature i monografija o brigadama. Preko nje prećutno prelazi i E. Tihić, *Posavsko-trebavski NOP odred* i autori tekstova u monografiji 18. hrvatske brigade.

Napad 18. hrvatske brigade na sela Matiče i Donju Mahalu kraj Orašja 13. ožujka 1944. godine

Na sela Matiče i Donju Mahalu borci 18. hrvatske brigade su, „s velikom vikom i urljavom“, opet udarili prije zore 13. ožujka. Brigada je u toku noći iz Tišine došla u Oštru Luku i potom preko Gradišta navalila na Matiče i sela bliže Orašju.³⁰ Treći bataljon 18. hrvatske brigade naišao je na jak otpor seoske legije, koja ih je nakon duge i žestoke borbe potisnula prema Ugljari, a potom i u Orašje gdje su se partizanskim jedinicama priključili i neki lokalni muslimani i otvorili vatru na hrvatske legionare.³¹ Teško je zaključiti zbog čega su se ovi pojedinci odlučili na ovakav potez. Moguće je da je riječ bila o ranijim komunističkim simpatizerima, ili je partizanska jedinica koja je sudjelovala u ovoj bitci bila sačinjena od muslimana, ali bilo kako bilo, bio je ovo početak animoziteta između oraških muslimana, odnosno njihovog „zelenog kadra“ i hrvatskih legionara i ustaša koji će kulminirati pred kraj rata. Isto tako, zasigurno je riječ da ovo nije bila smišljena i organizirana akcija, jer je nedugo nakon toga jedno izaslanstvo, predvođeno Alijom Beširevićem, uglednim čovjekom iz Orašja, došlo u toliški samostan i pokušala izgladiti problem nastao ovim činom pojedinaca.³²

Jedan partizanski učesnik ove bitke dao je ovakvo viđenje iste:

Poslije kraćeg boravka u Šamcu izvršen je pokret prema Orašju. Neprijatelj je u Orašju prihvatio borbu, ali ga je naš munjeviti iznenadan napad zbunio. Nastojali smo da što prije zauzmemo pristanište. Tek što smo likvidirali odbranu i stigli do pristaništa, na sredini Save se pojavi kompa sa neprijateljskim vojnicima. Otvorili smo vatru iz jednog mitraljeza i pušaka i tako zbunili neprijatelja da je morao stati. A kada je došao komesar Bataljona Kazimir Franković s još jednim mitraljescem, uspjeli smo da i kompu i neprijatelja prisilimo da se vrate na onu stranu Bošnjaka. Međutim, borba se razvila u centru, a pomoć posadi pristizala je iz Brčkog i iz selâ jugozapadno od Orašja. Dok je na ušću ostavljena jedna desetina sa puškomitraljezom, ostali su krenuli prema mjestu odakle je nadirao neprijatelj. Jurišali smo i gonili

³⁰ *Ljetopis*, 6; B. Brajković, *U Posavini*, 363.

³¹ *Ljetopis*, 6; E. Tihić, *Gradačac*, 119, navodi da je već tada uspostavljena komunikacija između zapovjednika oraškog zelenog kadra Nurke Tvice i partizana. Ovo bi mogla biti istina, i moguće je da je Tvica s pojedinim pristalicama bio inicijator priključivanja partizanima u ovome napadu. Nekoliko mjeseci kasnije, Tvica se spominje kao komunistički suradnik u Gradačcu, koji u Orašje mora otići prerušen, što bi moglo značiti da tamo nije bio dobrodošao. Đorđe Baltić, Obavještajni rad, u: *18. hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Univerzal, Tuzla 1988, 283-286. Nurko Tvica tada više nije bio zapovjednik oraškog zelenog kadra, njega je na toj poziciji zamijenio Samid Hadžimerović. Razgovor s H. R. (rođen 1938. godine) iz Orašja, vođen 30. listopada 2017. godine. Posjedujem audio zapis i transkript ovog razgovora.

³² *Ljetopis*, 7.

neprijatelja sve do u jednu mahalu. Ispred jedne kuće tukao nas je ustaški mitraljez, a koji je bio postavljen iznad jedne štale. Bez uspjeha smo pokušali da ga zaobiđemo s desne ili lijeve strane. Dok sam ležao u blatu, do mene se dovuče Danilo Dujković. Pošto smo obojica bili bez pušaka, zapitao me je šta da radimo. Nisam znao šta da mu odgovorim. Danilo je imao dvije a ja jednu bombu. Predložio je da on ide lijevo a ja desno. Dodao je da bi najbolje bilo da se puzeći prebacimo, i kad ja čujem njegovu bombu da i ja bacim svoju iznad štale. Kad sam ga upitao da li ćemo podijeliti plijen, on mi je nešto grdno opsovao i kao pacov odvrdao ulijevo. Krenuli smo. Nakon deset metara udario sam na neku ogradu i iz nje izvadio dva koca da bih se mogao provući do jedne gomile stajskog đubreta. U istom momentu skočio sam i nasumice bacio bombu da na nju ne bi naletio Danilo. Međutim, Danilo je bio zabavljen mitraljescem čija su dvojica pomoćnika naletjela na moju bombu, od koje su bili onesposobljeni za dalju borbu. Danilov zarobljenik je bio mrtav. Krenuli smo naprijed. Na ivici sela nije bilo više borbe. Naša Treća četa u ovoj borbi zaplijenila je: jedan njemački mitraljez, dvije puške, jedan pištolj, pet granata, jednu zbrojovku i dvije kasete municije s redenicima. Kada smo došli u centar Orašja, čekala nas je suha hrana koja je bila namijenjena ustašama. U toku kraćeg zatišja, koje je nakon toga uslijedilo, lijepo smo se odmorili. Hrane smo imali, ali s odjećom i obućom smo dosta oskudijevali.³³

U pomenutoj bitci poginulo je devet partizana a četrnaest ih je bilo ranjeno dok legionari nisu imali većih gubitaka, ranjena su samo dvojica.³⁴ Međutim, partizani su uspjeli zarobiti pet legionara te su ih odveli u Bok. Tu su ih osudili na smrt i krenuli s izvršenjem kazne istu noć oko 6 sati na čupriji na Briježnici. Ubijena su tri legionara: Marko Nedić-Mikić (rođen 1924. god.),³⁵ Marko Oršolić (rođen 1924. god) iz Tolise³⁶ i Mijo Iljazović iz Domaljevca,³⁷ a dvojica braće, Ilija i Marijan Vincetić-Prakaraturović iz Donje Mahale spasili su se skokom u rijeku i roneći dok su partizani pucali za njima. Tijela trojice ubijenih mladića sutradan su izvučena iz rijeke i dostojanstveno pokopana.³⁸ U

³³ Mehmed Ibrić, S Trećim bataljonom u Posavini i centralnoj Bosni, u: *18. hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Univerzal, Tuzla 1988, 377.

³⁴ *Ljetopis*, 6; U monografiji 18. hrvatske brigade nema pomena o ovolikom broju poginulih. Tamo se navodi da su iz te brigade u Orašju i okolici poginuli sljedeći borci: Nasir Gradašević (rođen 1924. god) iz Gradačca, poginuo 4. veljače 1944. godine u Tolisi, Dobrivoje Milanović (rođen 1922. god) iz Međaša kod Bijeljine, poginuo u travnju u Donjoj Mahali i Ivan Vančura (rođen 1916. god), Čeh po nacionalnosti, politički komesar 1. čete 3. bataljona, poginuo u ožujku u Orašju. G. autora, *18. hrvatska*, 611, 646 i 688.

³⁵ Matica umrlih župe Tolisa (dalje: MUŽT), knjiga VII: 1935-1945, 47/1944.

³⁶ MUŽT VII 1935-1945, 48/1944.

³⁷ MUŽD V 1929-1944, 52/1944. Pored ovog upisa stoji opaska: „Ubili ga partizani u Tolisi kod Crnca“.

³⁸ *Ljetopis*, 6; MUŽT VII 1935-1945, 47/1944; MUŽT VII 1935-1945, 48/1944.

narodu se kasnije pojavila sumnja i priča da su dvojica braće Vincetić bili partizanski suradnici i da su njihovo zarobljavanje i bijeg bili iscenirani.³⁹

Povlačenje 18. hrvatske brigade iz bosanske Posavine i postignuti uspjeh tijekom tamošnjeg boravka

Pred organiziranim nastupanjem njemačke 13. SS divizije, partizanska 18. hrvatska brigada povukla se sredinom ožujka dublje u Bosnu. Za vrijeme svojeg kratkotrajnog boravka u bosanskoj Posavini svoj zacrtani zadatak obavila je samo parcijalno, pa je ta njena ekspedicija u jugoslavenskoj historiografiji i memoaristici predstavljena oprezno i biranim riječima.⁴⁰ Politički komesari organizirali su nekoliko narodnih okupljanja na kojima su iznosili svoj program. Seljačkom stanovništvu predstavljali su se kao neka vrsta nastavljača prijeratne HSS-ove politike.⁴¹ Pojedini su čak prisustvovali misama kako bi se dodatno zbližili s narodom.⁴² Boravak i kretanje Brigade znatno su bili otežani kišom, maglom i blatom, što je deprimiralo njene vojnike.⁴³ S druge strane, ono što je borce radovalo bila je kvalitetna ishrana na koju su u Posavini naišli.⁴⁴ Unatoč promidžbi odziv hrvatskog a i ostalog stanovništva u partizanske redove bio je vrlo slab. Brigadi se priključilo samo nekolicina mještana: Anto Abramović (1918-1969) iz Grebnica, Ilija Džojić (rođen 1917. god) iz Donje Mahale, Šimo Iljazović (1919-1980) iz Domaljevca, Salih

³⁹ Razgovor s Ivom Krištićem (rođen 1927. god) od 14. lipnja 2020. godine: „Upali su partizani jednom u Donju Malu i uvatili neke. I bio jedan iz Domaljevca i jedan iz Tolise. [...] I oni su njia četvoricu dovezli, doveli, i odveli i tam pod Pavčinu baru, Pavče Đurića [...]. Oni su... a velika je voda bila, izlilo do bajera, i oni su tud ubili toga Tolišanina i toga iz Domaljevca a ova su dvojica navodno, nije navodno, tak je i bilo, bacili se navodu i priplivali na nu stranu. Tak da oni njia nisu... a posle se ispostavilo da su oni imali vezu s partizanima. I da su njia radi fola povel i da je biva... to je sve nagađanje... da je zdogovor bio mi ćemo zapucat a vi na vodu i... tako da nemore sumljat se u njia da i je njeko pustio i ovo i ono.“ Posjedujem audio zapis i transkript ovog razgovora.

⁴⁰ „U toku dvomjesečnog boravka u Posavini ona [brigada] je stekla znatan renome i popularnost kod naroda. Njeni redovi su bili popunjeni stanovitim brojem novih boraca iz redova domaćeg stanovništva.“ (podcrtao M. M.) Fikret Ibrić, *Trebavska i vučjačka Posavina i njena 18. brigada, u: 18. hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Univerzal, Tuzla 1988, 352.

⁴¹ „[...] ti isti ljudi su za vrijeme bivše Jugoslavije gotovo svi bili pristaše Radićevog seljačkog pokreta, na izborimja(!) glasali za opoziciju, težili za ravnopravnošću, nacionalnom slobodo, pravdom. A eto, sada, u ratno vrijeme, na historijskoj prekretnici ostavljeni od svojih dojučerašnjih političkih vođa ne mogu se snaći, ne znaju kojim bi putem krenuli.“ B. Brajković, *U Posavini*, 354-355, 359.

⁴² Bogomir Brajković, ovako opisuje boravak Štaba Brigade i Prvog bataljona Brigade u Tišini, 12. ožujka: „Neki naši borci prisustvuju misi, a i ja sam ušao u crkvu, jer je nekako prikladnije da budem s narodom u crkvi nego da čekam pred vratima dok vjernici izađu.“ B. Brajković, *U Posavini*, 362.

⁴³ V. Katić, *Slobodan Pavičević*, 348.

⁴⁴ „Poslije onako dobre i obilne ishrane u Posavini, treba se sada privići na posnu hranu.“ B. Brajković, *U Posavini*, 370.

Arnautalić (1907-1987) iz Orašja, te Pero Mićanović (rođen 1921. god) i Dušan Marković (1922-1982), Srbi iz Kopanica.⁴⁵

Zaključak

Osamnaesta hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada osnovana je 10. listopada 1943. godine. Svoj ratni put započela je na području Tuzle, Birča i Semberije, gdje je u borbama protiv njemačkih jedinica pretrpjela značajne gubitke, izgubivši trećinu ljudstva. U bosansku Posavinu je 18. hrvatska NOU brigada došla sredinom veljače 1944. godine kako bi popunila svoje redove koji su bili desetkovani u dotadašnjim borbama. Njen zadatak bio je agitacija među lokalnim, naročito hrvatskim stanovništvom, te eliminacija neprijateljskih naoružanih skupina. U selima u koja su dolazili, partizani su držali govore pred lokalnim stanovništvom. Jedan takav govor održan je u Domaljevcu, 4. ožujka, a drugi u Matićima, 13. ožujka 1944. godine. Međutim, odziv stanovništva za pristup njihovim redovima bio je vrlo slab. Posavina je prije rata bila značajno političko uporište Hrvatske seljačke stranke, pa je komunistička propaganda, računajući na taj podatak, zadatak agitacije dodijelila prijeratnom aktivisti HSS-a Bogomiru Brajkoviću. Njegovi govori održani u gore spomenutim selima izazivali su interes, ali nisu polučili konkretnu uspjehe. Partizanskoj jedinici priključilo se za svo vrijeme provedeno u bosanskoj Posavini tek desetak ljudi, od kojih su samo trojica bili Hrvati. S druge strane, Brigada je na vojno-operacionom planu trebala potpomoći 16. muslimanskoj brigadi i Posavsko-trebavskom partizanskom odredu, s kojima je u suradnji trebala uništiti manje skupine neprijateljskih paravojnih formacija koje su se na tom području nalazile. U nekoliko navrata partizani su se sukobili s lokalnim ustašama, legionarima i četnicima. Hrvatska sela, koja su u prethodnim mjesecima već doživjela nekoliko partizanskih prepada i upada, već su bila dobro organizirana u vidu sesokih straža, tzv. legionara, pa su borbe protiv njih 18. hrvatskoj brigadi donijele prilične gubitke od devet poginulih i četrnaest ranjenih boraca. U borbama oko sela Donja Mahala, Matići i gradića Orašje, legionari nisu imali značajnijih gubitaka, ali su partizani uspjeli zarobiti pet njihovih pripadnika, koje su osudili na smrt. Kazna je izvršena nad trojicom njih, dok su se dvojica uspjela spasiti bijegom. U napadu brigade na Orašje partizanima se priključilo nekoliko mještana Bošnjaka, što će biti početak sukoba između lokalnog bošnjačkog zelenog kadra i lokalnih hrvatskih ustaških i legionarskih postrojbi. Istovremeno, Bošnjaci će uspostaviti određene kontakte s partizanskim pokretom od kojih će imati koristi prilikom kasnijih predaja zelenokadrovskih i SS jedinica. U srazu s lokalnim četničkim jedinicama 18. hrvatska brigada bila je promjenjive ratne sreće. U napadu na četnički tabor u Batkuši partizani su zarobili nekoliko

⁴⁵ G. autora, *18. hrvatska*, 582, 585, 605, 620, 641. i 644.

četnika, štab je uništen a zapovjednik Ignjat Bijelić likvidiran. Međutim, u borbama do kojih je došlo u Blaževcu s puno organiziranijim i bolje naoružanim četnicima Pavla Gajića, partizani su pretrpjeli poraz. Kada se sredinom ožujka 1944. godine u Posavini pojavio jači odred njemačke 13. SS divizije, Brigada se povukla dublje u Bosnu. Boravak i kretanje Brigade znatno su bili otežani kišom, maglom i blatom, što je deprimiralo njene vojnike. S druge strane, ono što je borce radovalo, bila je kvalitetna ishrana na koju su u Posavini naišli. Za vrijeme svojeg kratkotrajnog boravka u bosanskoj Posavini, 18. hrvatska NOU brigada svoj zacrtani zadatak obavila je samo parcijalno, pa je ta njena ekspedicija u jugoslavenskoj historiografiji i memoaristici predstavljena opreznim i biranim riječima kao marginalan događaj, što možda u širem kontekstu i jeste bio, ali u kontekstu lokalnih društvenih kretanja značajno je odredio pojedine povijesne tokove i događaje.

Summary

The Eighteenth Croatian East Bosnian People's Liberation Strike Brigade was founded on October 10, 1943. It began its war journey in the area of Tuzla, Birče and Semberija, where it suffered significant losses in battles against German units, losing a third of its personnel. The 18th Croatian NOU Brigade came to Bosnian Posavina in mid-February 1944 to replenish its ranks, which had been decimated in previous battles. Its task was agitation among the local, especially Croatian population, and the elimination of enemy armed groups. In the villages they visited, the partisans gave speeches to the local population. One such speech was held in Domaljevac on March 4, and another in Matići on March 13, 1944. However, the response of the population to access their ranks was very weak. Before the war, Posavina was a significant political stronghold of the Croatian Peasant Party, so communist propaganda, counting on this fact, assigned the task of agitation to pre-war HSS activist Bogomir Brajković. His speeches held in the above-mentioned villages aroused interest, but did not achieve concrete success. During all the time spent in Bosnian Posavina, only ten people joined the Partisan unit, of which only three were Croats. On the other hand, the Brigade was supposed to assist the 16th Muslim Brigade and the Posavina-Trebavian Partisan Detachment on a military-operational level, with whom it was supposed to destroy smaller groups of enemy paramilitary formations that were in that area. On several occasions, partisans clashed with local Ustasha, legionnaires and Chetniks. Croatian villages, which in the previous months had already experienced several partisan raids and incursions, were already well organized in the form of village guards, the so-called legionnaires, so the fighting against them brought considerable losses to the 18th Croatian brigade of nine dead and fourteen wounded fighters. In the battles around the villages of Donja Mahala, Matići and the town of Orašje, the legionnaires had no significant losses, but the partisans managed to

capture five of their members, whom they sentenced to death. The punishment was carried out on three of them, while two managed to escape. Several local Bosniaks joined the partisans in the brigade's attack on Orašje, which will be the beginning of the conflict between the local Bosniak green cadre and the local Croatian Ustasha and legionnaire units. At the same time, the Bosniaks will establish certain contacts with the partisan movement, which they will benefit from during the later surrender of the Green Cadre and SS units. In conjunction with local Chetnik units, the 18th Croatian Brigade had variable war fortunes. In the attack on the Chetnik camp in Batkuša, the partisans captured several Chetniks, the headquarters was destroyed and the commander Ignjat Bijelić was liquidated. However, in the battles that took place in Blaževac with the much more organized and better armed Chetniks of Pavle Gajić, the partisans suffered a defeat. When a stronger detachment of the German 13th SS Division appeared in Posavina in mid-March 1944, the Brigade retreated deeper into Bosnia. The stay and movement of the Brigade were significantly hampered by rain, fog and mud, which depressed its soldiers. On the other hand, what made the fighters happy was the quality food they encountered in Posavina. During its short-term stay in Bosnian Posavina, the 18th Croatian NOU brigade only partially completed its planned task, so its expedition was presented in Yugoslav historiography and memoirs with careful and chosen words as a marginal event, which perhaps in a wider context it was. but in the context of local social movements, it significantly determined certain historical trends and events.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Neobjavljeni izvori/Unpublished sources:

1. *Arhiv Franjevačkog samostana Tolisa (AFST)*. Grada ovoga arhiva nije arhivistički sređena, dokumenti nemaju inventarne brojeve i nalaze se razbacani po raznim fondovima koji također nisu arhivistički sređeni ali su donekle organizirani. Jedan dio građe digitaliziran je i u tom obliku kronološki sređen, dokumenti su naslovljeni ali i dalje bez inventarnih brojeva.
2. *Ljetopis franjevačkog samostana i župe Tolise, knjiga 2. od god. 1944.* rukopis i prijepis, obuhvaća razdoblje od početka 1944. do konca lipnja 1946. godine. Nalazi se u arhivu Franjevačkog samostana Tolisa. Numerirano rukom, 1-42.
3. *Matica umrlih župe Domaljevac (MUŽD V 1929-1944)*, knjiga V, za razdoblje od 1929. do 1944. godine, rukopis. Nalazi se u arhivu župnog ureda u Domaljevcu.
4. *Matica umrlih župe Tolisa (MUŽT VII 1935-1945)*, knjiga VII, za razdoblje od 1935. do 1945. godine, rukopis. Nalazi se u arhivu Franjevačkog samostana Tolisa.

Objavljeni izvori/Published sources:

1. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV (Bosna i Hercegovina), knjige (dokumenti): 21 (141), 22 (5, 154), Vojni istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, Beograd 1960, 1962.

Knjige/Books:

1. Borojević Lj. Milan, *Ogledalo pamćenja i zahvalnosti*, Opštinski odbor SUBNOR-a RS Šamac i Srpski kulturni centar Modriča, Šamac 2006.
2. Grupa autora (ur. Dževad Pašić), *18. hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Univerzal, Tuzla 1988.
3. Lukačević Ivo, *Put paklenog života, Bosanska Posavina od 1928-1954. - povijesni roman*, Grafolade & 77x7 d.o.o, Ugljara, bez godine izdanja.
4. Tihić Esad, *Gradačac od 1941. do 1945*, Javna biblioteka „Alija Isaković“ i Općina Gradačac, Gradačac 2008.
5. Tihić Esad, *Posavsko-trebavski NOP odred*, Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije, knjiga 248, Monografije jedinica NOV i PO Jugoslavije, knjiga 73, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1983.

Članci/Articles:

1. Baltić Đorđe, Obavještajni rad, u: *18. hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Univerzal, Tuzla 1988, 280-286.
2. Brajković Bogomir, U Posavini i centralnoj Bosni sa 18. hrvatskom brigadom, u: *18. hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Univerzal, Tuzla 1988, 354-374.
3. Čamo Edhem, Gradačac i njegova okolina u Narodnooslobodilačkoj borbi, u: *Istočna Bosna u NOB-u 1941-1945. – Sjećanja učesnika*, knjiga 2, Ratna prošlost naših naroda, knjiga 124, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1971, 70-81.
4. Ibrić Fikret, Trebavska i vučjačka Posavina i njena 18. brigada, u: *18. hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Univerzal, Tuzla 1988, 350-353.
5. Ibrić Mehmed, S Trećim bataljonom u Posavini i centralnoj Bosni, u: *18. hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Univerzal, 1988., str. 375-381.
6. Katić Vicko, Slobodan Pavičević, u: *18. hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Tuzla: Univerzal, Tuzla 1988, 347-349.
7. Omerčević Bego, Borbeni put 18. hrvatske brigade, u: *18. hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Univerzal, Tuzla 1988, 61-231.
8. Simić Nikola, Osnivanje i borbe Posavskog partizanskog odreda 1943, u: *Istočna Bosna u NOB-u 1941-1945. – Sjećanja učesnika*, knjiga 2, Ratna prošlost naših naroda, knjiga 124, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1971, 468-471.

Intervju/Interview:

1. H. R. (rođen 1938. godine) iz Orašja. Razgovor vođen 30. listopada 2017. godine. Posjedujem audio zapis i transkript ovog razgovora.
2. Ivo Krištić (rođen 1927. godine) iz Boka. Razgovor vođen 14. lipnja 2020. godine. Posjedujem audio zapis i transkript ovog razgovora.